

Hicrî Dördüncü Asırda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in Vasıflarının Belirlenmesinde Hanefî-Mâtürîdîliğin Etkisi: (Hakîm Es-Semerkandî Es-Sevâdü'l-A'zam Örneği)

The Influence of Hanafî-Mâtürîdism on the Determination of the Qualities of Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah in the Fourth Century: (The Example of al-Ḥakîm al-Samarqandî's al-Sawād al-A'zam)

Mustafa KESKİN* – Hatice TEBER**

Öz

Hicrî dördüncü asırda Semerkant bölgesinde Sevâdü'l-A'zam adı verilen ana kitle dışındaki mezhep mensuplarının ortaya attığı iddiaların meydana getirdiği hurafe ve bid'atlerin her geçen gün toplumda yayılması, "büyük çoğunluğun" yani Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in vasıf ve ilkelilerinin belirlenmesi zarureti ortaya çıkarmıştır. Sâmânîler'in davetiyle çok sayıda Hanefî uleması bölgeye gelerek Semerkant ve civarında eğitim-öğretim faaliyetlerini başlatmıştır. Böylelikle Hanefîlik, bölgede etkili bir mezhep haline gelmiştir. Ancak Mu'tezile, Şîlik, Hâricîlik ve Mürcîlik gibi diğer mezhep ve fırkaların etkileri de devam etmiştir. Dönemin Sâmânî emiri İsmail b. Ahmed (ö. 295/907), gayri Sünnî mezheplerin yaydığı hurafe ve bid'atlerden halkın uzak durmasını temin etmek amacıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in vasıflarının tespit edilip

Abstract

The main issue of our research is to reveal the influence of Hanafî-Mâtürîdism on the determination of the qualifications of the Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah in the fourth century of Hijra, with the example of al-Ḥakîm al-Samarqandî's *al-Sawād al-A'zam*. In Samarqand, in this century, superstitions and bid'ah (innovation), which were created by the claims of the members of sects other than the main mass, spread in the society day by day. This situation created the necessity of determining the qualifications and principles of the "great majority". At the invitation of the Samānids, a large number of Hanafî scholars came to the region and started educational activities in Samarqand and the surrounding areas. Thus, Hanafîyya became an influential sect in the region. However, the influence of sects and factions such as the Mu'tazila, Shī'a, Khārijîyya, and Murjî'a continued. Ismail b. Ahmad (d.

* Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye / mustafakeskin39@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-3549-9345>

** Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye / haticeteber@akdeniz.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0003-4517-0698>

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
13.03.2024	24.06.2024	30.06.2024
DOI	10.18403/emakalat.1452522	

yazılması için Hakîm es-Semerkandî'yi (ö. 342/953) görevlendirmiştir. Döneminin önde gelen Hanefî ulemasından olan Semerkandî, aynı zamanda İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) çağdaşıdır. Mâtürîdî ve Semerkandî'nin aynı tarihlerde, aynı coğrafyada ve aynı düşünce okuluna mensup olmaları, Hanefî-Mâtürîdîliğin es-Sevadü'l-Azam'a tesirini gündeme getirmiştir. Bu çalışma, Semerkandî'nin düşünceleriyle Ehl-i Sünnet'in temel inanç prensipleri arasındaki ilişkiyi anlamayı ve Semerkant bölgesindeki mezhep çeşitliliği içinde Ehl-i Sünnet'in konumunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Semerkandî'nin, Hanefî-Mâtürîdî kelâmının erken dönemine ait kaynaklara dayanılarak yazılmış olan bu eseri, ana bünyeyi en geniş çerçevede tanımlayan ve vasıflarını maddeler halinde sıralayan ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at, es-Sevadü'l-Azam, Hakîm es-Semerkandî, Mâtürîdîlik.

295/907), the Samānid emir of the period commissioned al-Ḥakīm al-Samarqandī (d. 342/953) to determine and write down the qualifications of Ahl al-Sunna wa al-Jamā'a in order to ensure that the people stay away from the superstitions and bid'ahs spread by non-Sunnī sects. Samarqandī was also a contemporary of Imam al-Māturīdī (d. 333/944). The fact that al-Māturīdī and al-Samarqandī grew up in the same time period, in the same region, and belonged to the same school of thought, brought up the influence of Ḥanafī-Māturīdism on *al-Sawād al-Azam*. This study aims to understand the relationship between Samarqandī's thoughts and the basic principles of belief of Ahl al-Sunna and to determine the position of Ahl al-Sunna within the diversity of sects in the Samarqand region. Samarqandī's work, which is based on sources from the early period of Hanafī-Māturīdī theology, is the first book to define the main structure in the broadest framework and to list its characteristics in items.

Keywords: History of Islamic Sects, Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah, al-Sawād al-Azam, al-Ḥakīm al-Samarqandī, Māturīdism.

Giriş

Hz. Peygamber'in irtihalinin hemen ardından hem siyasi ve itikâdî hem de fikhî meselelerle ilgili Müslümanlar arasında çeşitli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. İmamet ve hilafet meselesinin yanı sıra iman-küfür, Allah'ın sıfatları, büyük günah, insan hürriyeti ve kaderle ilgili konular itikâdî açıdan tartışılan başlıca hususlar olmuştur. Semerkandî'nin yaşadığı hicrî dördüncü asra gelindiğinde, Ehl-i Sünnet anlayışı henüz kurumsallaşmamıştı. Ancak Mu'tezile, Hâriciyye, Şîa, Kaderiyye, Mürcie, Müşebbihe, Mücessime ve Cebriyye gibi fırkalar, kurumsal yapılarını tamamlamış olarak etkilerini sürdürmekteydiler. Bu dönemde henüz Ehl-i Sünnet ismiyle anılmasa da uzun asırlar Müslümanların çoğunluğunu temsil edecek olan, nakli ve akli esas almak suretiyle ifrat ile tefrit arasında bir yol izleyen büyük bir çoğunluk da olmuştur. Semerkandî'nin

kaleme aldığı esere verilen “es-Sevâdü'l-A'zam” ismi de bu büyük çoğunluğu ifade etmektedir.¹

Hakim es-Semerkindi'nin yaşadığı bölgede Müslümanların çoğunluğu Hanefî ve Şâfiî mezhebinden idiler.² Mâtüridiliğin henüz oluşmadığı bu dönemde Hanefiler, hem itikâdî açıdan hem de fikhî açıdan daha etkin bir konumda bulunuyordu.³ Ancak bölgede bulunan Şii gruplarla yaşanan fikrî micadelenin yanı sıra Ehl-i Rey'i teşkil eden gruplar ile başta Şâfiî gelenek olmak üzere Ehl-i Hadis arasında da dinî ve siyâsî bazı çekişmeler yaşanmıştır.⁴

Horasan ve Mâverâünnehir, çok eski zamanlardan beri birçok inanç, kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir medeniyet havzasıdır.⁵ Sâ mânîler döneminde din ve siyasetin iç içe geçtiği bu bölgede, çoğunluğu Müslüman nüfusu oluşturmakla birlikte Yahudi, Hıristiyan, Budist ve Mecûsî vb. gayrimüslim nüfus da bulunmaktaydı.⁶ Sâ mânîler döneminde din ve siyaset iç içe girmişti. Bölgede yaşayan Sünnî âlimler, yaygın olan bid'at ve hurafeleri ortadan kaldırmak ve Müslümanların birliğini sağlamak

¹ Hilmi Karaağaç, “Hakim Es-Semerkindi'ye Göre Sevâdü'l-A'zam ve Diğerleri”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, ed. Süleyman Gezer (Ankara/Türkistan, 2019), 260.

² Bkz. Sönmez Kutlu, “Orta Asya'da Türkler ve İslâm Tasavvuru”, *Orta Asya'da İslâm Temsilden Fobiye*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara/Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012), 744-745.

³ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 127.

⁴ Osman Aydın, “Horasan-Maveraünnehir Bölgesi Alimlerinden Hakim Es-Semerkindi'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri”, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, ed. Süleyman Gezer (Ankara/Türkistan, 2019), 507; Aydın Usta, “Sâ mânîler Döneminde Hanefî Mezhebi”, *Devirleri Aydınlatan Meş'ale: İmâm-ı A'zam Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı, 28-30 Nisan 2015*, haz. Ahmet Kartal-Hilmi Özden (Eskişehir, 2015), 238; Ayrıca bkz. Ferhat Daftary, “Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler”, çev. Mehmet Atalan, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ocak 2009), 139-158.

⁵ Osman Aydın, *Semerkan Tarihi Fethinden Sâ mânîler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 497; Mohammad Yasir Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi* 9/18 (Aralık 2011), 219; Osman Turan, “Türkler ve İslâmiyet”, *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4 (1946), 458.

⁶ Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/178.

düşüncesiyle çeşitli eserler telif etmişlerdir.⁷ Bu eserlerden ilki Mu'tezile'nin fikirlerine karşı Ebu Bekir el-İyazî (ö. X. yüzyılın başı) tarafından yazılan Ehl-i Sünnet Beyannâmesi,⁸ diğeri ise Hakîm es-Semerkandî'nin kaleme aldığı, çalışmamıza konu olan *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserdir. *Es-Sevâdu'l-A'zam* ismi, sonradan kurumsal hale gelen "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at" mezhebine işaret etmektedir.⁹ Aynı bölgede yaşayan el-İyazî, el-Cüzcanî ve Rüstüfağnî (ö. 345/956) gibi âlimler de Ehl-i Sünnet dışı fırkalara yönelik eserler kaleme alarak Ehl-i bid'at ile hurafelere karşı mücadele etmişlerdir.¹⁰

Sâmânî emiri İsmâil b. Ahmed'in (ö. 295/907) talebi neticesinde kaleme alınan *es-Sevâdü'l-A'zam*, Ehl-i Sünnet inancını yazıya geçirmek amacıyla yazılmıştır. Eserde, Ehl-i Sünnet dışı fikirleri nedeniyle Kaderiyye, Mu'tezile, Hâriciyye ve Şîa gibi fırkalar Semerkandî'nin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu mezhep ve fırkalar, ileri sürdükleri düşünceleriyle özellikle iman-küfür, imamet-hilafet, halku'l-Kur'an, ef'âl-i ibad, kaza-kader ve şefaet gibi pek çok meselede Ehl-i Sünnet'in fikirlerine aykırı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹ İmam Mâtürîdî'nin Ehl-i Sünnet'i kastetmiş olabileceğini düşündüğümüz en orta yol (el-mezhebu'l-evsat) dediği mezhep, fiili kula, takdiri de Allah'a nispet ederek Cebriyye ve Kaderiyye'ye muhalefet etmesi,¹² *Sevâdu'l-A'zam* müellifinin açık bir referansı olarak görülebilir.

Ehl-i Sünnet inancının fikirlerini ortaya koyan *es-Sevâdü'l-A'zam*, yazıldığı dönemde mezheplerin oluşumu ve kurumsallığı göz önünde bulundurularak bazı müellifler tarafından Hanefî akaidi¹³ olarak değerlendirilmiş, eserin Mâtürîdîlikle ilişkilendirilmesinde farklı

⁷ Hakîm es-Semerkandî, *Terceme-i es-Sevâdü'l-A'zam*, nşr. Abdulhay Habîbî (Tahran, 1348/1969), 18.

⁸ Bkz. Şükrü Özen, "IV. (X.) yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 49-85.

⁹ Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 507.

¹⁰ Ebû'l-Muîn Nesefî, *Tebîratü'l-edille fi'l-keâm*, nşr. Cl. Salame (Dımaşk, 1990), 1/470; Mehmet Kalaycı, "İmam Mâtürîdî Ve Mâtürîdî Kelamcılığının Yeniden Keşfedilmesinde Eşariliğin Rolü", *Eskiye* 25 (Temmuz 2012), 36.

¹¹ Bkz. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed Nesefî, *et-Teysîr fi't-Teftîr Ömer Nesefî Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/498.

¹² Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, haz. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/82.

¹³ Muhammed Aruçi, "es-Sevâdü'l-A'zam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2009), 36/579; Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 507.

yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra tefsir ve hadise dayalı ilim dallarının da tam anlamıyla fıkıh ve itikadî alanın dışında değerlendirilmediği bilinmektedir.¹⁴ Bu noktada bazı araştırmacılar, eserin müellifi Semerkandî'nin, Mâtürîdiyye'nin kurucularından ve öncülerinden olduğunu, dolayısıyla es-Sevâdü'l-A'zam'ı da Mâtürîdiliğin kuruluşuna etki eden en temel eserlerden biri olarak görürken,¹⁵ bazı araştırmacılar ise Semekandî'yi Mâtürîdilikten ayrı gösterme eğiliminde olmuşlar ve eseri Hanefî akâdi olarak göstermek suretiyle bu ilişkiyi gizlemişlerdir.¹⁶

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaya devam eden meselelerin, mezheplerin henüz kurumsallaşma sürecinde hangi argümanlar ile tartışıldığı ehemmiyet arz etmektedir. Araştırma ve yayın etiğine uyularak hazırlanan bu çalışmamızda öncelikle Hakîm es-Semerkandî'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilecek ve daha sonra Semerkandî'nin es-Sevâdü'l-A'zam adlı eserinde Ehl-i Sünnet'in vasıfları olarak ortaya koyduğu düşüncelere Hanefî-Mâtürîdiliğin etkisi ve Semerkandî'nin Mâtürîdilik ile ilişkisi, Semerkandî'nin referansları çerçevesinde araştırılacaktır.

1. Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953)

Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmail el-Kâdî es-Semerkandî'nin kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi geçmemektedir. Ancak hocası Ebû Bekir el-Verrâk'ın (280/893) vefatından hareketle 260 (874) yıllarında doğduğu üzerinde ittifak edilmektedir.¹⁷ Buna göre İsmail b. Ahmed'in Sâmânîler'in Emîri olduğunda Semerkandî on dokuz yaşında, es-Sevâdü'l-A'zam'ın yazılma emrinin verildiği 290/903 tarihinde ise tahminen otuz yaşında olmaktadır.¹⁸ Doğduğu yere nispet edilerek Semerkandî künyesini almış ve uzun süre yürüttüğü Semerkant kadılığı

¹⁴ Murat Akın, "Hakîm es-Semerkandî'nin 'es-Sevâdü'l-A'zam' İsimli Eseri Bağlamında Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fıkıhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 47,109.

¹⁵ Mehmet Kenan Şahin, "Mâtürîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkandî'nin (342/953) Sem'iyât'a Dair Görüşleri", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 19.

¹⁶ Mustafa Can, "Hakîm es-Semerkandî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/193.

¹⁷ Hilmi Demir, "Hoca Ahmed Yesevi'yi Hanefî Matürîdî Kültür Havzasına Bağlayan Ard Alan ve Hakîm es-Semerkandî", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017), 645.

¹⁸ Adem Arıkan, "Es-Sevâdü'l-Azam'ın Farklı Nüshaları ve Müellifleri Üzerine", *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, ed. Süleyman Gezer (Ankara/Türkistan, 2019), 31.

yaparken verdiği isabetli kararlar nedeniyle de “Hakîm” olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Güzel ahlak ve hikmet konusunda örnek bir şahsiyete sahip olan Semerkandî'nin hikmetli sözleri ve öğütleri kayda geçirilmiştir. Bu yönüyle döneminin diğer âlimlerinden temayüz eden Semerkandî'ye bu özelliğinden dolayı da "Hakîm" sıfatının verildiği rivayet edilmektedir.²⁰

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ile muasır olan, aynı coğrafyada yetişen ve Hanefi-Mâtürîdî bir anlayışla fikirlerini ortaya koyan Semerkandî, Hanefi-Mâtürîdîliğin bu bölgedeki ilk dönem âlimlerinden önde gelen bir şahsiyet olarak görülmektedir.²¹ Fakat o dönemde Mâtürîdiyye kelâmından bahsetmenin mümkün olmadığı gerekçesiyle bazı Batılı araştırmacılar Hakîm es-Semerkandî'yi sadece “Hanefi âlimi, Semerkant kadısı ve sûfi” şeklinde tanımlamayı tercih etmişlerdir.²² Maverâünnehir coğrafyasında yaşamış olmasına referansla Türk olduğu da söylenen Semerkandî, yaşadığı dönemde Mu'tezilî fikirlere karşı söylemlerin artmasına büyük katkı sağlamıştır.²³

Hakîm es-Semerkandî, ileri sürdüğü görüşleri nedeniyle hem itikâdî hem de fikhî konularda İmam Mâtürîdî'nin talebesi²⁴ olarak görülürken, bunun aksini iddia edenler de bulunmaktadır. Semerkandî ile İmam Mâtürîdî arasında bir hoca-talebe ilişkisi olmadığını ileri sürenler, bu ilişkinin her iki âlimin de muasır olmaları ve benzer fikirleri savunmaları nedeniyle kurulduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla aralarında bir hoca-talebe münasebetinden çok aynı yıllarda ve aynı coğrafyada yaşamış olmalarından ötürü bir yakınlıktan ve benzerlikten bahsetmenin daha doğru olacağı ifade edilmektedir.²⁵

¹⁹ Arıkan, “Es-Sevâdu'l-Azam'ın Farklı Nüshaları ve Müellifleri Üzerine”, 131.

²⁰ Yunus Eraslan, “Orta Asya'da Hikmet Anlayışı ve Hakîm Geleneği (Hakîm Es-Semerkandî Örneği)”, *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit - Kariev Aittmammat (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 459.

²¹ Mehmet Kenan Şahin, “Mâtürîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkandî'nin (342/953) Sem'iyât'a Dair Görüşleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 19.

²² Can, “Semerkandî”, 15/193.

²³ Aydınlı, “Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri”, 508.

²⁴ Neseî, *Tebîratü'l-edille*, 1/358; Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 152; Bkz. Sönmez Kutlu, “Bilinmeyen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 27.

²⁵ Can, “Semerkandî”, 15/193.

Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'ye karşı büyük ilgisinin ve bir hayranlığının olduğunu ifade eden Ebü'l-Mu'în en-Nesefî (ö. 508/1115), Semerkandî'den övgüyle bahsetmekte ve onu "eş-Şeyh Ebü'l-Kâsım" şeklinde anmaktadır.²⁶ Doğduğu yer olan Semerkant'ta 10 Muharrem 342 (27 Mayıs 953) tarihinde vefat eden Semerkandî, İmam Mâtürîdî'nin kabrinin bulunduğu Câkerdize mezarlığına defnedilmiştir.²⁷

2. Samânîler Dönemi (819-1005)

Sâmânîler, 819-1005 yılları arasında Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde hüküm süren bir İslâm hânedanlığıdır. İran menşeli olduğunu iddia edenler bulunmakla birlikte ortaya çıktıkları Semerkant, Belh ve Eşnas gibi şehirlerin Akhunlar döneminden beri Türklerin hâkimiyetinde bulunduğu düşüncesiyle Sâmânîler'in Türk kökenli olduklarına dair iddiaların daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bilgilerin yanında bazı kaynaklarda "Sâmânî Türkleri"²⁸ tabirinin kullanılmış olması da Sâmânîler'in Türk asıllı oldukları ihtimalini güçlendirmektedir.²⁹

Sâmânîler'in (819-1005) Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinin yönetim erkini elinde bulundurduğu dönemde, Abbâsîler (750-1258) Basra ve Bağdat çevrelerinde; Karahanlılar (840-1212) Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan'da; Saffârîler (861-1003) Doğu İran Sîstân bölgesinde; Hamdanîler (905-1004) Musul ve Kuzey Suriye'de; Fatımîler (909-1171) Mısır ve Suriye'de; Büveyhîler (932-1062) İran ve Irak'ta; Gaznelîler (963-1186) ise Kuzey Afrika, Horasan, Afganistan coğrafyalarını kontrol etmişlerdir. Kuzey Hindistan'da ise Gaznelîler (963-1186)'in hüküm sürmüş olduğu tarihi verilerdendir. Devlet nezdinde resmi olarak farklı dinî ve mezhebî fikirlerin desteklendiği bu devletler arasında, zaman zaman dinî ve siyasî açıdan da problemlerin yaşandığı bilinen bir gerçekliktir.³⁰

Sâmânîler döneminde Irak, Harizm ve Horasan-Mâverâünnehir bölgelerinde Mu'tezile güçlü bir durumda idi. Mu'tezilî fikirlerden bir

²⁶ Nesefî, *Tebîratü'l-edille*, 1/358.

²⁷ Can, "Semerkandî", 15/193.

²⁸ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Marifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M. J. de Goeje (Leiden, 1977), 358.

²⁹ Aydın Usta, "Sâmânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64-68; Arica bkz. Aydın Usta, *İlk Müslüman Türk Devleti Sâmânîler (874-1005)* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 14-28.

³⁰ Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 506.

kısmı bazı Hanefiler tarafından da benimsenmişti.³¹ Bununla birlikte zamanla uygulanan siyasî-dinî politikanın negatif etkisiyle Mu'tezile lehine gelişen dengenin aleyhine döndüğü görülmüş ve bu fikirler bölgedeki gücünü, tarihsel olarak IV./X. ve V./XI. asırlarda kaybetme sürecine girmiştir. Tarihsel kayıtlarda Abbâsî halifesi el-Kâdir-Billâh'ın (ö. 467/1075) i'tizal ve Râfızilik eksenli faaliyetlerin yürütülmesini "*İtikâdu'l-Kâdirî (Kâdirî Akidesi)*" adıyla bilinen bir beyannameyle yasaklaması Hanefilerin Mu'tezilî görüşlerden uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu politikanın Abbâsî resmi ideolojisinin bir parçası haline gelmesi, o coğrafyada İslâm fikhının perspektifinden gelişen Hanefî motiflerin toplumda daha da yer edindiği izlenimini vermektedir. Ulemanın dini anlama ve tatbik etme kapasitesinin gelişmesi de Mu'tezilî görüşlerden uzaklaşılmasının sebepleri arasındadır.³² Politik sebeplerle ayrılığa düşen toplumsal yapının dinî argümanlar ile yeniden tesisine zemin hazırlamak isteyen otorite, bu dönemde Sünnî birliği sağlama gayreti ile Hanefî geleneğin içine nüfuz etmiş Mu'tezilî söylemleri, bir nevi itikadî rehber formu olarak yazdırılan *es-Sevâdu'l-A'zam* sayesinde gerçekleştirilmiştir.³³

İlahî vahyin anlaşılma biçimlerinden kurumsallaşarak yerleşen mezhep olgusu, Ebû Bekir el-İyazî'nin (ö. 361/971) kaleme aldığı Ehl-i Sünnet Beyannâmesi'nde de tebarüz etmiştir. Bu eser; Mu'tezile'nin çok sert eleştirildiği, ona ve taraftarlarına karşı resmi ve gayri resmi şekillerde tavır geliştirildiği bir ortamda yazılmıştır. İyazî'nin kaleme aldığı bu Beyannâme, İslâm toplumunda mezhep farklılıklarının neden olduğu sosyo-kültürel gerginliklere son verme gayesine matuf olarak oluşturulmuş bir metin olarak dikkatleri çekmektedir. Kelâmî problemlerin çözümünde siyasal tercihlerin önem kazandığı bir dönemde Mâtürîdî gelenek aracılığıyla etkileri günümüze kadar gelen Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserinin de farklı kültür ve medeniyetlerinden tevarüs edilen anlayışlar sayesinde dağılmaya yüz tutmuş toplumu, doğru bir akide üzerinde birleştirme gayesi ile kaydedildiği anlaşılmaktadır. "*es-Sevâdu'l-A'zam*", "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at" olarak kurumsallaşacak olan bir mezhebî aidiyete işaret etmektedir.³⁴ Bu iki eserin yanı sıra Ebu Nasr Ahmed el-İyazî, Ebu Bekir el-Cüzcanî (ö. III./IX. asrın ikinci yarısı), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Ebu'l-Hasan er-Rüstüfağnî (ö.

³¹ Bkz. Fatmanur Alibekiroğlu Eren, "Mu'tezilî Literatüre Göre Ebû Hanife'nin Mezhebî Kimliği", *Turkish Studies: Social Sciences* 14/5 (2019), 1957-1971.

³² Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 505-506.

³³ Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 505-507.

³⁴ Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 507.

345/956) gibi bu coğrafyanın önde gelen âlimleri de başta Mu'tezile olmak üzere Hâriciyye, Şia, Karâmita, Kerrâmiyye ve Cehmiyye gibi fırkalara karşı eserler kaleme alarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at mezhebini savunmuşlar ve bu mezhep mensuplarına karşı yazılı edebiyatın en güzel örneklerini vererek yoğun bir mücadele yürütmüşlerdir.³⁵

Sâmâniler, geleneksel olarak Sünnî inancı benimseyip bu inanca bağlı kalmışlardır. Özellikle Hanefî fakihî Ebû Hafis Sağîr'in Buhara'ya emir olarak atanan Emîr İsmail b. Ahmed'i 260/874'te Buhara yakınlarında heyetin başkanı olarak karşılaması ve Buhara eşrafını temsilen şehri ona teslim etmesi, Sâmâniler ile Hanefiler arasında devletin yıkılışına kadar sürecektir olan işbirliğinin temelini oluşturmuştur.³⁶ Bölge halkının genellikle sırat-ı müstakîm üzere olduğu Buhara'da, Hanefiler ve Şafiîler çoğunluğu teşkil etmekle birlikte Mu'tezilî, Kerrâmî, Şîî ve Bâtîni grupların da faaliyetleri bulunmaktaydı. Kadıların genellikle Hanefî ve Şâfiî çevrelerden tayin edildiği ülkede fakihler, statü bakımından hükümdarların seviyesine ulaşmışlardır. Bununla birlikte mezhep taassubu, bazen Hanefiler ile Şâfiîler ya da Hanbelîler ile Eşarîler arasında kavgaya varan sert tartışmalara yol açmış ve bu tartışmalar zaman zaman siyasete de yansımıştır.³⁷

3. Es-Sevâdü'l-A'zam ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'in Vasıflarının Belirlenmesi

Mâverâünnehir havzasının tarih boyunca miras aldığı kültür ve bilgi birikimi, bölgede eğitim alan, müderrislik yapan ya da bu manevî ve kültürel atmosferi teneffüs eden pek çok bilim insanının düşünce dünyasını etkilemiş ve entelektüel kimliklerini şekillendirmiştir.

Hakîm es-Semerkindî'nin *Es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eseri, başlangıcından itibaren İslâm düşünce ve zihniyetinden rengini alarak teşekkül eden Mâverâünnehir kültür havzasında, Mâtürîdî akâidinin ilk dönem örneklerinden biri olarak telif edilmiştir.³⁸

³⁵ Neseî, *Tebîrâtü'l-edille*, 1/470.

³⁶ Murteza Bedîr, *Buhara Hukuk Okulu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 28; ayrıca bkz. Adem Arıkan vd., *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, ed. Mehmet Ümit (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 130-132.

³⁷ Mehmed Necmeddin Bardakçı, "Samaniler Devrinde Batınîlerle Mücadele ve Hakîm Tirmizî'nin Bu Sürece Katkısı", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 60 (Aralık 2023), 205.

³⁸ Bkz. Mustafa Can, *Hakim es-Semerkindi ve es-Sevâdü'l-Azam'ı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986).

Sâmânî devletinin resmî talebi doğrultusunda kaleme alınmış olan eserin müellifi de resmî davetle toplanan bölgedeki (Semerkant, Buhara ve Mâverâünnehir) Hanefî âlimlerin ortak kararıyla belirlenmiştir. Sâmânî emiri İsmail b. Ahmed (275-295/892-907), bu vazifeyi âlimler heyetinin ortak kararıyla belirlemiş olduğu Hakîm es-Semerkandî'ye tevdi etmiştir.³⁹ Semerkandî de Ehl-i Sünnet'in dışındaki firkaların yaydığı bid'at, hurafe ve sapkın fikirleri ortadan kaldırılmak ve Ehl-i Sünnet inancını yazılı olarak belirlememek üzere, tam adı *Kitâbü'r-red alâ Ashâbi'l-Ehvâ el-Müsemmâ bi's-Sevâdi'l-A'zam alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam* olan eserini kaleme almıştır.⁴⁰

Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde bulunan medreselerde öğretim programları içerisinde tek başına bir ders kitabı olarak da okutulan *es-Sevâdü'l-A'zam*, Sâmânî Devleti tarafından resmî ilmihal olarak kabul edilmiştir. Başta İstanbul olmak üzere, dünyanın farklı ülkelerinde bulunan kütüphanelerde çok sayıda nüsha ve şerhleri bulunmaktadır. Arapça olarak kaleme alınan eser, birçok Türkçe tercümesinin yanı sıra başka dillere de tercüme edilmiştir. Akademik çalışmalara da konu olan eser üzerine çeşitli tez, makale ve kitap gibi bilimsel nitelikli çalışmalar yapılmıştır.⁴¹ *Es-Sevâdü'l-A'zam*, ilerleyen süreçlerde aynı asırda veya bunu takip eden diğer asırlarda ilim adamlarına ilham kaynağı olmuş, Ehl-i Sünnet'in ifade ettiği anlam ve kimlere Ehl-i Sünnet denilebileceği konusu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ve kitaplarda kayda geçirilmiştir.⁴²

Semerkandî *es-Sevâdü'l-A'zam*'ı yazmaya, 73 fırka hadisi olarak tebarüz etmiş iftirak hadisi ile başlamaktadır.⁴³ 73 fırka rivayetinde kurtuluşa ereceği belirtilen fırkanın Sevâd-ı A'zam'ı teşkil eden Sünnet ve Cemâ'at ehli olduğuna işaret edilmesi, Semerkandî'nin de eserine bu rivayetle başlamasına ilham vermiş olabilir.

³⁹ Mustafa Keskin, "Hakîm es-Semerkandî'nin Hâricilere Yönelik Eleştirileri", *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 107.

⁴⁰ Von Wilferd Madelung, "Horasan ve Maveraünehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı", çev. Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/3-4 (1992), 247; Aruçi, "es-Sevâdü'l-A'zam", 36/578; ayrıca bkz. Bayram Çınar, "İslâm Kültür Geleneğinde 'Savâdu'l-A'zâm", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Temmuz 2021), 873-899.

⁴¹ Bkz. Aydınlı, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 516.

⁴² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ahvâ ve'n-nihal* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 2/113-114; bkz. Mehmet Dalkılıç, *İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri* (İstanbul: Lale Kitabevi, 2005), 158-159.

⁴³ Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 6; Ebû'l-Kâsım Hakîm es-Semerkandî, *Sevâdu'l-A'zam Tercümesi ve Kelime Anlamı*, haz. Ali Kara (İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2022), 8.

Semerkindî'nin ana bünyenin özelliklerini altmış iki madde halinde tespit etmiş olması ise, müllifin kendi döneminin bir anlatım metodu olduğunu düşündürmektedir.⁴⁴ Zira mezhepler tarihinin ilk yazılı kaynakları olan makâlât türünde telif edilen klasik eserler, genel olarak mukaddimelerinde bu hadise yer vermişleridir. Farklı rivayetleri bulunan hadisin en meşhur rivayeti şöyledir:

Hz. Peygamber (s.a.v.): “Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi Cennet'te, 70'i Cehennem'dedir. Hıristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i Cehennem'de, birisi Cennet'tedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi Cennet'te, 72'si Cehennem'de olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Cemâ'attir”.⁴⁵ Başka bir rivayette de kurtuluşa eren fırka /fırka-i nâciye, “Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yolda olanlardır”⁴⁶ şeklinde açıklanmıştır.

Hâkim es-Semerkindî *Kitâbu's-Sevâdi'l-A'zam*'da, İslâm ümmetinin büyük çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i Sünnet'in ilkelerini altmış iki maddede tespit ettiğini belirtmektedir.⁴⁷ Müellif, İslâm itikadının beyanı ve savunulması maksadıyla bir araya getirdiği bu ilkeleri Kur'an âyetleri ve hadis-i şeriflerle desteklemeye çalışmaktadır. Eserinde bir çok hadise yer vermesinden, onun hadislere büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Semerkindî, belirlediği ilkelere aykırı olarak fikir ileri sürenlerin sapkınlık içinde ve bid'at ehli olduklarını iddia etmiştir. Ehl-i Sünnet harici mezhep ve fırkaların tartışma konusu yaptığı pek çok mesele hakkında fikirlerini ortaya koyan Semerkindî, bu mezhep ve fırkaların mensuplarına karşı dışlayıcı bir tavır takınmak suretiyle onların iddialarını reddetmiştir.⁴⁸ Genel olarak itikâdî meselelerin ağırlıkta olduğu *es-Sevâdu'l-A'zam*'da fıkıh ve tasavvufla ilgili konular da yer almaktadır. Eserde ihlaslı olma, sabretme, şükür ve cömertlik gibi konulara vurgu yapılması, eserin itikâdî özelliğinin yanı sıra fikhî ve tasavvufî bir eser olduğunu da göstermektedir.⁴⁹

Sağlam ve en doğru inanç ve akideyi benimseyenler anlamındaki Ehl-i Sünnet kavramının literatürümüzde Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a söyleminin kısaltılmış hali olduğu bilinmektedir. Sünnet, Hz.

⁴⁴ Hakîm es-Semerkindî, *Es-Sevâdü'l-Â'zam*, 7-11.

⁴⁵ İbn Mâce, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) “Fiten”, 17.

⁴⁶ Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) “İman”, 18.

⁴⁷ Hakîm es-Semerkindî, *Sevâdu-l A'zam Tercümesi*, 12.

⁴⁸ Aydınlı, “Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri”, 509.

⁴⁹ Demir, “Hakim es-Semerkindî”, 647.

Peygamber'in dinin temel meselelerini anlama ve benimseme şeklini,⁵⁰ cemâ'at kavramı ise Müslümanların her devirde sahip olduğu büyük çoğunluğu (Sevâd-ı A'zam) ifade etmektedir.⁵¹ Bu konuda farklı tanımlamalar da yapılmakla birlikte Ehl-i Sünnet'i, "Dinin temel konularında Hz. Peygamber ile ashabının takip ettikleri yolu benimseyenler" şeklinde tarif etmek de mümkündür. Buradaki "dinin temel konuları" ifadesiyle, İslâm'dan olduğu hususunda şüphe bulunmayan ve "usûlü'd-dîn" diye de isimlendirilen meseleler kastedilmektedir.⁵²

Hicrî ikinci asırdan başlayarak gittikçe güçlenen ve iktidarın verdiği destekle bölge genelinde yayılmaya başlayan Mu'tezile mezhebi, bu büyük ilgi sayesinde kurumsal bir mezhep hüviyetine bürünmüştür. Ancak hicrî dördüncü asırda Ehl-i Sünnet'e ait disiplinli bir mezhep henüz olmasa da, rasyonel tutum sergileyen İmam Azam Ebû Hanife (ö. 150/767) ile sonraki süreçlerde yine İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şafî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) başta olmak üzere Ehl-i Sünnet geleneğini temsil eden diğer bazı âlimler, münferit olarak eserlerinde itikâdî konuları ele alıp işlemişlerdir. Hicrî dördüncü asrın başlarına kadar yaşamış olan Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) sayesinde Ehl-i Sünnet'in iki büyük itikâdî mezhebi kurumsal kimliğine kavuşmuştur. Bu nedenle Hicrî dördüncü asır, hem Ehl-i Sünnet açısından hem de itikâdî mezhepler açısından çok önemli bir asırdır.

İmam Eş'arî ve İmam Mâtürîdî ile muasır olan ve aynı bölgede yaşayan Hakîm es-Semerkandî de Ehl-i Sünnet itikadını güçlendirmek ve Mu'tezilî anlayışı yok etmek üzere kaleme aldığı "es-Sevâdu'l-A'zam" adlı eseri ile Ehl-i Sünnet inancının kurumsallaşmasına ve güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Eser, bazı batılı araştırmacılar tarafından bir Hanefî akaidi olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte Hanefî-Mâtürîdî akaidini sade ve anlaşılır bir üslupla anlatan bu eseri, Mâtürîdilîğe öncülük eden eserler arasında saymak da mümkündür.⁵³

Eserde belli bir tasnif yapılmamakla birlikte genel olarak iman ve küfür, ilâhiyât, nübüvvet, sem'îyyât (âhiret) ve hilâfet konuları

⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/525.

⁵¹ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10/525; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998), 338.

⁵² Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10/525.

⁵³ Aruçi, "es-Sevâdü'l-A'zam", 36/579.

işlenmiştir. Bunların dışında eserde bazı fikhî konulara da yer verilmiştir ki altmış iki maddenin dokuzu fikhî konulara ayrılmıştır. Semerkandî'nin, fikhî konulara da değinmiş olması, Hanefî geleneğe bağlı olduğunu gösterme,⁵⁴ ya da aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm üretme⁵⁵ düşüncesi olarak değerlendirilmektedir.

Es-Sevâdu'l-A'zam'da tartışılan konuların en başında ve ağırlıklı olarak ele alınan konu iman konusu ile imana taalluk eden meseleler olmuştur. Zira İslâm mezhepleri arasında cereyan eden ihtilaf konularının en temelinde iman meselesi gelmektedir. Amelî konularda yapılan tartışmalar ve özellikle büyük günah işleyen kimselerin itikâdî durumlarının ne olacağı meselesi, mezheplerin iman anlayışına bağlı olarak şekillenen bir mesele olmuştur.

Es-Sevâdu'l-A'zam'da Ehl-i Sünnet'in vasıflarının belirlenmesinde, eserde konu edilen bütün hususların ayrı ayrı değerlendirilmesi çalışmamızın kapsamını aşacağından, Müslümanlar arasında en temel ihtilaf konusu olan iman ve mahiyeti üzerinden bir değerlendirme yapmanın yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Hâriciler'in, tahkim hadisesi sonucunda Hz. Ali'yi ve tahkime rıza gösteren Müslümanları tekfir etmeleriyle başlayan ihtilaflar, büyük günah işleyenlerin dinden çıkıp çıkmayacağı tartışmalarıyla devam etmiş ve Müslümanlar arasında derin ayrılıklara neden olmuştur. Bilindiği gibi Hâriciler'e göre iman, "kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel etmektir."⁵⁶ Hâriciler, hem kalp ile tasdik etmeyi hem ikrarı ve hem de amelî imanın şartı olarak gördükleri için, bunların biri eksik olduğu takdirde onlara göre kişi mümin sayılmaz.⁵⁷ Dolayısıyla Hâriciler'e göre iman ve amel bir bütün teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak da büyük günah işleyen bir kimse dinden çıkar ve

⁵⁴ Akın, "Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fikhî Konular", 112.

⁵⁵ Aydın, "Semerkandî'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 517.

⁵⁶ Ömer Neseî, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, çev. M. Seyyid Ahsen (Bayrak Yayınları, 1994), 65; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 97.

⁵⁷ Sa'deddin Teftâzânî, *El-Makâsîd Kelâm İlminin Maksatları*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 708; Ebû'l-Hasen Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 238-239; Recep Önal, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2015), 128.

Hâriciler'e göre bu kişi kâfir kabul edilir.⁵⁸ Fakat imanla İslâm'ı ayrılmaz bir bütün olarak eş anlamda kullanan Hâriciler, bu düşüncelerini sadece büyük günahlara has kılmayıp, ister büyük isterse küçük olsun bütün günahları aynı derecede değerlendirmişler. Öte taraftan İmam Mâtürîdî, Nisâ suresi 116. ayetin, büyük günah işleyen birinin tövbe etmedikçe affedilmesinin mümkün olmadığını söyleyen Hâriciler'in iddialarını boşa çıkardığını ifade etmiştir.⁵⁹ Hâriciler, daha sonra oluşacak olan Ehl-i Sünnet'in aksine amellerin ihmal edilmesinden dolayı imandan çıkılacağı görüşünü benimsemiş, büyük günah sayesinde insanda iman niteliğinin kaybolacağı iddiasını ileri sürmüştür.⁶⁰

Hâriciler'de olduğu gibi Mu'tezile'ye göre de iman, "kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel etmektir."⁶¹ Bunların biri eksik olduğu takdirde kişi mümin sayılmaz.⁶² Fakat bu durumda olan bir kimse Mürcie'ye göre mümin, Hâriciler'e göre kâfir kabul edilirken, Mu'tezile'ye göre ne mümin ne de kafirdir, bu kişi fâsık olur.⁶³ Amellerin imana dahil edilmesi ya da amellerin terkedilmesi durumunda kişinin ne ile isimlendirileceği hususunda tam bir görüş birliği içinde olmayan Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, yalnızca hükmen farz ve vacip olan ibadetleri imanın bir rüknü olarak kabul etmişlerdir.⁶⁴

Mürcü âlimler, büyük de olsa günah işlemenin imana zarar vermeyeceği ve büyük günah sahibinin durumunun ne olacağının ahirette Allah'ın dilemesine bırakılması gerektiği düşüncesine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla büyük günah işleyen hiç kimseyi tekfir etmemişlerdir.⁶⁵

⁵⁸ Hasan Onat - Orhan Ateş, "Haricilik", *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 66.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/37.

⁶⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/173.

⁶¹ Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, 65; Gölcük - Toprak, *Kelâm*, 97.

⁶² Teftâzânî, *El-Makâsıd*, 708; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 238-239; Önal, "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği", 128.

⁶³ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/620.

⁶⁴ Neseî, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, 65.

⁶⁵ Bkz. Sönmez Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2002), 168-210; Mehmet Dalkılıç, "Eş'arî'ye Göre Mürcie Mezhebinin

Gerek İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye göre gerekse Mâtürîdiler'e göre iman, inanılması gereken hususları kalben tasdik etmek ve bunu dil ile ikrar etmekten ibarettir. Ancak dil ile ikrar imanın asıl unsuru olmayıp, dünya ahkâmının tatbiki için gerekli görülmüştür. Amel ise imandan tamamen ayrı tutularak imana dahil edilmemiştir. Onlara göre iman ile amel farklı şeylerdir. Dolayısıyla bir müminin amellerinde noksanlık olması ya da günah işlemesi kişinin imanını ortadan kaldırıp o kişiyi kafir yapmaz.⁶⁶ Ebû Hanîfe'ye göre, bir haram helal kabul edilmedikçe, ne kadar büyük olursa olsun herhangi bir günah işleyen Müslüman bir kimse tekfir edilemez. O kişi gerçek bir mümindir. Böyle bir durumdaki kimseye fasık demek caizdir. İman ettiğini dil ile ikrar eden herhangi bir kimse, günah mefhumu içerisinde mütalaa edilen bir fiili işlemesi durumunda ancak günahkâr mümin kabul edileceği için azap görmesi ya da bağışlanması yine Allah'ın takdiri ve dilemesine bağlıdır.⁶⁷

İmanın asıl unsurunun kalp ile tasdik olduğunu ileri süren İmam Mâtürîdî, bunun hem akıl hem de nakil yoluyla sabit olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ İmanı amelden ayrı tutan ve ameli imanın bir parçası olarak kabul etmeyen Mâtürîdî, bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşlerine uygun olarak görüş beyan etmektedir.⁶⁹ Bundan dolayı Mâtürîdî, ister küçük ister büyük olsun günah işlemenin bir kimseyi imandan çıkarmayacağı kanaatindedir. Ancak günah işleyen kimsenin Ebû Hanîfe'de olduğu gibi haram olan bir şeyi helal olarak telakki etmemesi, dinî emir ve yasakları hafife almaması gerekir. Aksi takdirde dinden çıkar ve mümin sayılmaz.⁷⁰

Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'de olduğu gibi Semerkandî de imanın, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olduğunu ifade etmekte ve

Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 9 (2004), 87-119; Ahmet Ak, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 193-202; İbrahim Hakkı İnal, "İbn Temiyye ve Mürcie", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi = Journal of Islamic Sciences Researches* 2 (2016), 6-21.

⁶⁶ Beyazîzâde Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 128-129.

⁶⁷ Beyazîzâde Ahmed Efendi, *Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, 134.

⁶⁸ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid / Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 713.

⁶⁹ İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, "el-Âlim ve'l-müte'allim", çev. Mustafa Öz, *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1992), 13; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Metin Avcı, *İmam Maturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 161-250.

⁷⁰ Mustafa Saim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 32.

kalbin tasdikinin mutlak gerekli olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Bir kimsenin dil ile ikrar etse bile kalben tasdik etmemesi, ya da kalben bilmesinin imanın varlığı için yeterli olmadığını belirten Semerkandî, imanın amelden farklı olduğunu,⁷² imanda şüphe ve istisnânın olmayacağını,⁷³ iyi ve kötü herkesin imanının eşit olduğunu,⁷⁴ dolayısıyla imanın artıp eksilmeyeceğini, ancak artma ve eksilmenin işlenen amellerde olabileceğini ifade etmektedir.⁷⁵ İmanın amelden ayrı olduğunu da ifade eden Semerkandî, amellerdeki noksanlık nedeniyle ya da ne tür olursa olsun işlenen günah nedeniyle günah olan bir şeyi helal görmedikçe ehl-i kiblede olan hiçbir müminin tekfir edilemeyeceğini vurgulamaktadır.⁷⁶ Bu hususta Büyük günah işleyen bir kimsenin kafir ya da fasık olduğunu ve tövbe etmeden ölmesi durumunda cehennemde ebedi kalacağını savunan Mu'tezile ve Hâricîler'i eleştirmekte ve onları bid'atçı olarak nitelendirmektedir.⁷⁷

Es-Sevâdü'l-A'zam'da Semerkandî, imanla ilgili olarak; "Allah'ı, kalp ile bilip dil ile ikrar etmeyen kimsenin kafir, kalp ile ikrar (tasdik) etmeyip dil ile ikrar eden kimsenin de münafık olduğunu bilmeli"⁷⁸ şeklinde ifade etmektedir. Buna göre imanın temeldeki iki unsurunun hem kalp hem de dil olduğu anlaşılmaktadır. Kalben kabul etmediği müddetçe kişinin sadece dil ile iman etmesi hiçbir surette yeterli değildir. Fakat Hakîm es-Semerkandî'ye nispet edilen Risâle fi'l-İman başlıklı eserinde ise, imanın asıl rûknünün kalp ile tasdik olduğu, dil ile ikrarın sadece ona delalet ettiği belirtilmektedir ki Ebû Hanîfe ile İmam Mâtürîdî'nin görüşü de bu yöndedir.⁷⁹

⁷¹ Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam*, 64.

⁷² Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam*, 71.

⁷³ Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam*, 12.

⁷⁴ Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam*, 71.

⁷⁵ Mehmet Dalkılıç, "Ehl-i Sünnet" Mezhebinin 'İman' ve 'İslam' Tanımının Toplumsal Barış ve Hoşgörü Bakımından Günümüzdeki Anlamı", *Din ve Dünya Barışı: Uluslararası Sempozyum, 26-28 Nisan 2007* (İstanbul, 2008), 463-476; Ayrıca bkz. Hakîm es-Semerkandî, *Sevâdu'l-A'zam Tercümesi*, 286.

⁷⁶ Hakîm es-Semerkandî, *Es-Sevâdü'l-A'zam*, 17.

⁷⁷ Bkz. Keskin, "Hakîm es-Semerkandî'nin Hâricîlere Yönelik Eleştirileri", 108-110.

⁷⁸ Ebu'l-Kasım Hakîm es-Semerkandî, *Kelime Anlamlı ve Açıklamalı es-Sevâdü'l-A'zam Tercümesi*, çev. Talha Alp (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007), 292.

⁷⁹ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 153; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Fadıl Aygân (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 6/39-40.

Hakim es-Semerkandi'nin *es-Sevâdü'l-A'zam*'da ortaya koyduğu bu düşüncelerine bakıldığında onun gerek imanın hakikati ve mahiyeti gerek iman amel ilişkisi ve gerekse ehl-i kitaptan büyük günah işleyen kimselerin tekfir edilemeyeceği hususlarında hem Ebû Hanîfe hem de Mâtüridiyye mezhebinin görüşleriyle ile birebir aynı düşüncede olduğu söylenebilir. Semerkandi'nin Ebû Hanîfe ve Mâtüridilik ile olan bu fikir benzerliğini, *es-Sevâdü'l-A'zam*'da ortaya konan diğer fikirler noktasında da çoğunlukla örtüştüğü görülmektedir.

4. Ehl-İ Sünnet ve'l-Cemâ'at'in Vasıflarının Belirlenmesinde Hanefî-Mâtüridîliğin Etkisi

Mâtüridilik ekolü, Ebû Mansûr el-Mâtüridi'nin İmam Azam Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini akli ve nakli delillerle geliştirip sistemleştirdiği en çok mensubu bulnan Sünnî geleneğin adıdır. İmam Mâtüridi, Ebû Hanîfe'den tevarüs ettirilen ve bu ilmî geleneğe bağlı âlimler tarafından benimsenen itikadi görüşleri ve din anlayışını sistematik hale getirmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla temelde öncülüğünü Ebû Hanîfe'nin yaptığı Hanefîliğin esaslarının sistemleştirilmiş hali Mâtüridilik, aynı zamanda İmam Mâtüridi'nin, Türk kültür coğrafyasını teşkil eden havza içerisinde ortaya koyduğu ve o coğrafya halklarının teveccüh gösterdiği din anlayışına ve inanç sistemine verilen bir isimdir.⁸¹ Çünkü Mâverâünnehir bölgesinde sistemleştirilen Mâtüridilik, tarihsel süreçte umumiyetle Arap olmayan unsurlar arasında yayılma imkânı bulan Sünnî kelâm mektebi haline getirilmiştir.⁸²

İmam Mâtüridi'nin yaşadığı dönem ile *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın müellifi Hakim es-Semerkandi'nin (ö. 342/953) yaşadığı dönem aynıdır. Çağdaş olan her iki âlimin yaşadığı çevre ve muhitin de aynı olmasının yanı sıra Türk kökenli oldukları da ifade edilmektedir. Dolayısıyla Mâtüridîliğin sistemli hale getirilmeye çalışıldığı zaman dilimi, aynı zamanda *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın da yazıldığı zaman dilimine rastlamaktadır. Bu nedenle *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın yazıldığı ve Ehl-i Sünnet'in vasıflarının belirlendiği tarihte, bugünkü anlamda sistemli bir Mâtüridilik'ten söz etmemiz mümkün görülmemektedir.⁸³

⁸⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtüridiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/165.

⁸¹ Hanîfi Özcan, "Maturidîliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı", *İmam Mâtüridi ve Maturidilik* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 303.

⁸² Yavuz, "Mâtüridiyye", 28/165.

⁸³ Mâtüridîliğin isimlendirilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Ak, *Selçuklular Döneminde Maturidilik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 93-127.

Mâtürîdilik, her ne kadar İmam Mâtürîdî'nin geliştirip sistemleştirdiği ve onun adıyla isimleşmiş bir mezhep olsa da genel düşünce itibarıyla doğrudan ve tamamen sadece onun kendi düşüncelerine dayanan bir mezhep değildir. İmam Mâtürîdî'nin, Hanefî gelenek içerisinde dördüncü, hatta üçüncü kuşak âlimlerinden birisi olduğu da literatüre geçmiştir.⁸⁴ Kendisi, itikâdî konulara yönelik gerek muhteva bakımından ve gerekse yaklaşım şekli açısından Ebû Hanîfe'nin metodundan istifade etmiştir.⁸⁵ Fıkıh ve kelâm alanında Ebû Hanîfe'nin fikirlerini benimsemiş olmasıyla dikkat çeken Mâtürîdî,⁸⁶ Ebû Hanîfe'ye olan saygısını da ifade etmiştir.⁸⁷ Bundan dolayıdır ki, Mu'tezile mütekellimleri, Mâtürîdî'nin ana bünyeyi teşkil eden Ehl-i Sünnet mezhebine verdiği güçlü destekten ötürü, akâid ve usul konusunda çoğunlukla Ebû Hanîfe'nin fikirlerini benimseyen söz konusu bu ana bünye/büyük çoğunluk mensuplarına Mâtürîdiyye adını vermişleridir.⁸⁸ Bu dönemde genel olarak Hanefiler Mâtürîdilik'le birlikte anılırken Mâlikilik, Şâfilik ve Hanbelilik de genellikle Eş'arilik'le birlikte anılmaya başlamıştır.⁸⁹

İmam Mâtürîdî'ye daha sonraki dönemlerde, "Ehl-i Sünnet'in reisi" unvanının yanı sıra "Mâverâünnehir-Semer kant Hanefî fıkıh ekolünün reisi ve en büyüğü" unvanları da verilmiştir.⁹⁰ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, İmam Mâtürîdî'yi Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen⁹¹ ve hem itikâdî hem de amelî açılardan ona en fazla bağlı kalan âlimlerden olduğunu vurgulamaktadır.⁹² Ayrıca Mâtürîdî'nin hoca silsilesi de Ebû Hanîfe'ye dayandırılmaktadır.⁹³

⁸⁴ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 28/146.

⁸⁵ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 28/156.

⁸⁶ Özen, "Mâtürîdî", 28/164.

⁸⁷ Topaloğlu, "Mâtürîdî", 28/156.

⁸⁸ Özen, "Mâtürîdî", 28/149; Şükrü Özen, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 223; Lâmişi, *Kitâb fi usûli'l-fıkh*, nşr. Abdulmecid Turki (Beyrut, 1995), 103, 124; Alâuddîn Semerkandî, *Mîzanu'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdulber (Katar, 1984), 191, 280.

⁸⁹ Mehmet Dalkılıç, *101 Soruda İslam Mezhepleri* (İstanbul: Duruş Yayınları, 2022), 97-99.

⁹⁰ Özen, "Mâtürîdî", 28/160.

⁹¹ Nesefî, *Tebîratü'l-edille*, 1/162.

⁹² Ebu'l-Muîn Nesefî, *et-Temhîd fi usuli'd-dîn*, nşr. Abdülhay Kâbil (Kahire, 1407), 16-17.

⁹³ Özen, "Fıkıh Usûlü'nün İnşası", 222.

Semerkandî'nin yaşadığı ve *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın yazıldığı dönemde Mâtürîdilik adı altında kurumsallaşmış bir mezhepten söz etmek mümkün değilken, aynı dönemde Semerkandî'den yaklaşık iki asır önce yaşayan Ebû Hanîfe tarafından kurulan ve öğrencileri tarafından sistemleştirilen Hanefiliğin, Şafî mezhebiyle birlikte etkili bir şekilde var olduğu görülmektedir. Fakat diğer taraftan bu dönemde Mâtürîdiliğin olmadığı gibi Ehl-i Sünnet'in bile kurumsallaşmış bir yapısı henüz mevcut değildi. Bununla birlikte daha sonra ortaya çıkacak olan Mâtürîdî anlayışın bu dönemde de var olduğu, Hakîm es-Semerkandî'nin de bu anlayışa vakıf olduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında, Hakîm es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eseri örneğinde Hicrî dördüncü asırda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at'ın vasıflarının belirlenmesinde Hanefî-Mâtürîdiliğin etkisi konusunda bazı temel tespitler yapılabilir.

Bunların başında; Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'nin, Hakîm es-Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'ye derin bir hayranlık beslediği ve Mâtürîdî ekolünün ilk kelâmcılarını sıralarken Semerkandî'yi "eş-Şeyh Ebü'l-Kâsım" diyerek ondan büyük bir övgüyle bahsettiği bilgisi, İslâm düşünce tarihinde önemli bir referanstır. Nesefî'nin bu şekilde ulemânın Mâtürîdî'ye olan takdirini ifade etmesi, Mâtürîdî ekolünün bu havzadaki etkisini göstermesi açısından kuşkusuz önemli sayılmalıdır.⁹⁴ Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'nin bu ifadesi, İslâm düşünce tarihindeki tedris ve hoca öğrenci arasındaki marifetin aktarılması adına ilişkilerin anlaşılması için de ayrıca önemsenmelidir. Çünkü Nesefî, Mâtürîdî'ye bağlı olduğu bilinmesine karşın eserlerinde Mâtürîdiyye adını kullanmak yerine, İmam Mâtürîdî'nin sistematik hale getirdiği mezhebin adı olan Ehl-i Sünnet ismini tercih etmiştir.⁹⁵ Kaynaklarda geçen bu tür bilgilerin, İslâm düşünce gelenekleri ve kelâm sistemlerinin iç içe geçmiş yapısını analiz etmeye yardımcı olacağı gibi bu ekollerin Kur'ân'ı anlama yöntemlerinin naşirleri olan alimler arasındaki ilişkileri daha iyi anlamamıza da imkan sağlayacağı düşünülmelidir.

Es-Sevâdü'l-A'zam'da itikadî konulara ilişkin fikirlerini, Hanefî-Mâtürîdî bilgi ve kültür birikimine ait bir anlayışla ortaya koyan Semerkandî,⁹⁶ henüz o dönemde Mâtürîdilik kurumsallaşamamış olsa da Hanefî-Mâtürîdiliğin temsilcilerinden biri olarak tarihi

⁹⁴ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, 1/358.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/20.

⁹⁶ Hakîm es-Semerkandî, *Sevâdü'l-A'zam Tercümesi*, 23-27.

kayıtlara geçmiştir.⁹⁷ Aynı şekilde Hanefi-Mâtürîdî akâidini sade ve anlaşılır bir üslupla anlatan Semerkandî'nin bu eseri, Mâtürîdiyye okulunun başlangıç devri eserlerinin önemli örneklerinden biri sayılmış⁹⁸ ve Mâverâünnehir havzasında kendisinden sonra yazılanları etkilemiştir. Mâverâünnehir havzasında Mâtürîdî geleneğinden mülhem meydana gelen bilgi sistemi, nesilden nesile tevarüs ederek bir çok eser kaleme alınmış Ehl-i Sünnet düşünce sistemi gelişme imkanı bulmuştur.⁹⁹

Semerkandî'nin yaşadığı hicrî dördüncü asra gelinceye kadar bütün ana İslâm mezhepleri ve birçok alt fırkalar oluşmuş ve her coğrafyada faaliyetler yürüterek taraftar bulabilmiştir. *Es-Sevâdü'l-A'zam*'ın içeriğinden anlaşılacağı üzere tıpkı imam Mâtürîdî gibi öncelikle Mu'tezile hedef alınmış, Hâriciyye, Şia ve diğer gayri Sünnî fırka ve mezheplerin iddialarına naklî delillerle cevaplar verilmiştir.

Semerkandî ile İmam Mâtürîdî arasında her ne kadar tartışmalı olmakla birlikte hoca-öğrenci ilişkisi olmasa bile bu ortak özelliklerinden dolayı *es-Sevâdü'l-A'zam* üzerinde Hanefi-Mâtürîdî inançlarının etkisi açıkça görülmektedir. Mesela Semerkandî'nin büyük çoğunluğu diğerlerinden ayıran vasıfları sıraladığı altmış iki madde, ilk olarak Mâtürîdîlik'te genel kabul görmüş "*Kişi imanından şüphe etmemeli*" ve "*İnşallah müminim*" dememeli¹⁰⁰ cümlesiyle başlamaktadır. Bu ve benzeri birçok cümle eserde Hanefî-Mâtürîdî ekolünün etkisini açıkça göstermektedir.

Hakim es-Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'nin öğrencisi olduğu yönündeki tartışmalara bakıldığında, her ne kadar aynı çağda yaşamaları ve fikirlerinin birbirine benzerliği dolayısıyla bu iddianın ileri sürüldüğünü, aslında ikisi arasında bir talebe hoca ilişkisinin bulunmadığını¹⁰¹ ileri sürenler bulunmakla birlikte İmam Mâtürîdî'nin öğrencileri hakkında bilgi veren kaynaklar; Ebu'l-Hasan er-Rüstüfağeni (ö. 345/956), Ebû Ahmed b. Ebi Nasr el-İyâzî ve Ebû Muhammed el-Pezdevî (ö. 390/1000) ile birlikte Semerkandî'yi ilk sırada İmam Mâtürîdî'nin öğrencileri arasında zikretmektedirler.¹⁰²

⁹⁷ Mehmet Kenan Şahin, "Mâtürîdî Kelâmcısı Hakim es-Semerkandî'nin (342/953) Sem'iyât'a Dair Görüşleri", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 19.

⁹⁸ Aruçi, "es-Sevâdü'l-A'zam", 36/579.

⁹⁹ Sıddık Baysal, *Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl Adlı Eserinde Tefsir Te'vîl İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 43.

¹⁰⁰ Hakim es-Semerkandî, *Sevâdü'l-A'zam Tercümesi*, 23-27.

¹⁰¹ Can, "Semerkandî", 15/193.

¹⁰² Kutlu, "İmam Mâtürîdî", 27.

Hakim es-Semerkandi'nin Mâtürîdî geleneğe mensubiyetinin tartışma götürmez bir tarafı olmakla birlikte kendisinin İmam Mâtürîdî'den eserleri açısından daha tanınır olmasını Hakim es-Semerkandi'nin sûfi düşünceyle ilgilenmesi ve bu alanda eserler yazmış olmasına bağlamak gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰³ Bu açıdan da doğrudan doğruya Semerkandi ile Mâtürîdî ilişkisi, çağdaş araştırmacıların tartışma konusu olmuştur.

Batılı araştırmacılardan Goldziher, Hakim es-Semerkandi ile Mâtürîdî arasındaki ilişkiyi hoca-talebe ilişkisi olarak değerlendirmiştir. O, Semerkandi ile Mâtürîdî arasında doğrudan doğruya böyle bir olasılık kurarken; bir başka oryantalist Van Ess, bu ilişkiyi kabul etmemektedir. Öte yandan yine şarkiyatçı Madelung ise Hakim es-Semerkandi'yi Hanefî olarak kabul etmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla bu konudaki tartışmaların etkisiyle Semerkandi'nin, mezhebî tutum ve anlayış yönünden Hanefî olduğu kanaati daha belirgin olarak hissedilirken, Mâtürîdî mezhebi içerisinde mütalaa edilmeme yönündeki kanaatin de yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu kanaatin oluşmasındaki nedenlerden birisi olarak, İmam Mâtürîdî'nin *Kitabü't-Tevhid* ile Semerkandi'nin *es-Sevâdü'l-A'zam* eserlerinin yazılış tarihleri arasındaki boşluğa dayanılarak *es-Sevâdü'l-A'zam*'ın oldukça erken bir dönemde yazıldığına tespiti gösterilmektedir. Hakim es-Semerkandi'nin, hem *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eserinde hem de diğer eserlerinde İmam Mâtürîdî'ye referansta bulunmamış olması da, çağımız bilim insanları arasında kuvvetlenen bu yöndeki kanaatleri destekler niteliktedir.¹⁰⁴

Sonuç

Hicrî dördüncü asra kadar, Müslümanların çoğunluğunu oluşturan ve değişik isimlerle temsil edilen ana kitle, bu asırda İmam Mâtürîdî ve Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile ilk defa itikâdî anlamda Ehl-i Sünnet çatısı altında birlikte zikredilmiştir. İmam Mâtürîdî ile aynı coğrafyada ve aynı dönemde yaşayan Hakim es-Semerkandi de, Mâtürîdî düşünce ikliminde yetişmiş, *es-Sevâdü'l-A'zam* adlı eserini de Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin yaygın olarak kabul edildiği bu ortamda yazmıştır.

Bu asra gelinceye kadar Müslümanların çoğunluğunun düşüncesine aykırı bir şekilde ortaya çıkan iddialara ana kitlenin uleması, çeşitli zaman ve coğrafyalarda münferit olarak cevaplar vermişler ve akliselim çerçevesinde İslâm'ın ana kaynaklarına dayanarak hakikati göstermeye çalışmışlardır. Hanefî-Mâtürîdî

¹⁰³ Kutlu, "İmam Mâtürîdî", 61.

¹⁰⁴ Aydın, "Semerkandi'nin Mu'tezile'ye Yönelik Eleştirileri", 507-508; bkz. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 152-158.

kelâmının teşekkül ettiği bir dönemde yazılan Es-Sevâdü'l-A'zam'da, meseleler Kur'an âyetleri ve hadislerle desteklenerek ele alınmış, dinî terimler anlaşılır bir hale getirilerek sade ve akıcı bir üslûpta sunulmuştur. Bu yönüyle eser, Kelâm dışında Tefsir ve Hadis gibi İslâmî ilimler açısından da önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

Es-Sevâdü'l-A'zam hicrî dördüncü asırda Mâverâünnehir ve Horasan'da bid'at ve hurafelerin yaygınlaştığı bir ortamda ana kitlenin o döneme kadar oluşan din yorum biçimlerini toplayan Ehl-i Sünnet geleneğini savunmakla kalmamış; aynı zamanda günümüze kadar Müslümanların çoğunluğunun tercih ettiği mezhebin temel ilkelerini açıklayan bir eser hüviyetine sahip olmuştur.

Hicrî dördüncü asırda, itikâdî İslâm mezheplerinin ortaya çıkmasıyla ana kitleye mensup bütün mezhep veya din yorum biçimleri, Mâtürîdilik ve Eş'arilik olarak şöhret bulan Sünnî kelâm mezheplerinin çatısı altında toplanmıştır. *Es-Sevâdü'l-A'zam*, Mâtürîdî düşünce atmosferinde yazılmış olmakla birlikte eserde ortaya konan görüşler, Eş'arî düşünce okulu içerisinde telif edilen eserlere de konu olmaya başlamış ve böylelikle Sünnileri diğer mezhep mensuplarından ayıran temel özelliklere dikkat çekilmiştir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Kâdî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Ak, Ahmet. "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mürchie'ye Bakışı". *Dinî Araştırmalar* 8/24 (2006), 193-202.
- Ak, Ahmet. *Selçuklular Döneminde Maturidilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.
- Akın, Murat. "Hakîm es-Semerkandî'nin 'es-Sevâdü'l-A'zam' İsimli Eseri Bağlamında Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fıkhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 103-118.
- Alibekiroğlu Eren, Fatmanur. "Mu'tezilî Literatüre Göre Ebû Hanîfe'nin Mezhebî Kimliği". *Turkish Studies: Social Sciences* 14/5 (2019), 1957-1971.
- Arıkan, Adem. "Es-Sevâdü'l-Azam'ın Farklı Nüshaları ve Müellifleri Üzerine". *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*. ed. Süleyman Gezer. 23-36. Ankara/Türkistan, 2019.

- Arıkan, Adem vd. *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. ed. Mehmet Ümit. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Aruçi, Muhammed. “es-Sevâdü’l-A’zam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/578-579. TDV Yayınları, 2009.
- Avcı, Metin. *İmam Maturîdî’nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe’nin Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Aydınlı, Osman. “Horasan-Maveraünnehir Bölgesi Alimlerinden Hakîm Es-Semerkindî’nin Mu’tezile’ye Yönelik Eleştirileri”. *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*. ed. Süleyman Gezer. 505-518. Ankara/Türkistan, 2019.
- Aydınlı, Osman. *Semerkant Tarihi Fethinden Sâmânîler’in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Bardakçı, Mehmed Necmeddin. “Samaniler Devrinde Batınîlerle Mücadele ve Hakîm Tirmizî’nin Bu Sürece Katkısı”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 60 (Aralık 2023), 202-221.
- Baysal, Sıddık. *Ebû’l-Berekât en-Neseftî’nin Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl Adlı Eserinde Tefsir Te’vîl İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Beyazîzâde Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Can, Mustafa. “Hakîm es-Semerkindî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/193-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Can, Mustafa. *Hakim es-Semerkindî ve es-Sevadü’l-Azam’ı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Çınar, Bayram. “İslâm Kültür Geleneğinde ‘Savâdu’l-A’zâm’”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Temmuz 2021), 873-899.
- Daftary, Ferhat. “Emeviler Döneminde ve Abbasilerin İlk Dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir’deki Mezhebi ve Milliyetçi Hareketler”. çev. Mehmet Atalan. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ocak 2009), 139-158.
- Dalkılıç, Mehmet. *101 Soruda İslam Mezhepleri*. İstanbul: Duruş Yayınları, 2022.
- Dalkılıç, Mehmet. “Ehl-i Sünnet” Mezhebinin ‘İman’ ve ‘İslam’ Tanımının Toplumsal Barış ve Hoşgörü Bakımından Günümüzdeki Anlamı”. *Din ve Dünya Barışı: Uluslararası Sempozyum, 26-28 Nisan 2007*. 463-476. İstanbul, 2008.

- Dalkılıç, Mehmet. “Eş’arî’ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 9 (2004), 87-119.
- Dalkılıç, Mehmet. *İbn Hazm’a Göre İslam Mezhepleri*. İstanbul: Lale Kitabevi, 2005.
- Demir, Hilmi. “Hoca Ahmed Yesevi’yi Hanefi Matüridi Kültür Havzasına Bağlayan Ard Alan ve Hakim es-Semerkandi”. *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ahmet Kartal. 637-647. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017.
- Ebû Hanîfe, İmâm-ı Â’zam. “el-Âlim ve’l-müte’allim”. çev. Mustafa Öz. *İmâm-ı Â’zam’ın Beş Eseri*. 9-32. İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.
- Eraslan, Yunus. “Orta Asya’da Hikmet Anlayışı ve Hakîm Geleneği (Hakîm Es-Semerkandi Örneği)”. *Orta Asya’dan Anadolu’ya İlim Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyiğit - Kariev Aittmamat. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Eş’arî, Ebû’l-Hasen. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâriciler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Hakîm es-Semerkandî. *Es-Sevâdü’l-Â’zam*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Hakîm es-Semerkandî. *Terceme-i es-Sevâdü’l-A’zam*. nşr. Abdulhay Habîbî. Tahran, 1348/1969.
- Hakîm es-Semerkandî, Ebu’l-Kasım. *Kelime Anlamalı ve Açıklamalı es-Sevâdü’l-A’zam Tercümesi*. çev. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2007.
- Hakîm es-Semerkandî, Ebû’l-Kâsım. *Sevâdu-l A’zam Tercümesi ve Kelime Anlamı*. haz. Ali Kara. İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık, 2022.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ahvâ ve’n-nihal*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996.
- İbn Mâce. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İnal, İbrahim Hakkı. “İbn Temiyye ve Mürcie”. *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi = Journal of Islamic Sciences Researches* 2 (2016), 6-21.
- Kalaycı, Mehmet. “İmam Mâturîdî Ve Mâturîdî Kelamcılığının Yeniden Keşfedilmesinde Eşariliğin Rolü”. *Eskiye* 25 (Temmuz 2012), 31-38.

- Karaağaç, Hilmi. "Hakim Es-Semerkindi'ye Göre Sevâdü'l-A'zam ve Diğerleri". *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*. ed. Süleyman Gezer. 259-271. Ankara/Türkistan, 2019.
- Keskin, Mustafa. "Hakim es-Semerkindi'nin Hâricilere Yönelik Eleştirileri". *Rize İlahiyat Dergisi* 24 (Ekim 2023), 103-116.
- Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. haz. Sönmez Kutlu. 25-66. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kutlu, Sönmez. "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2002), 168-210.
- Kutlu, Sönmez. "Orta Asya'da Türkler ve İslâm Tasavvuru". *Orta Asya'da İslâm Temsilden Fobiye*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 737-765. Ankara/Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.
- Lâmişî. *Kitâb fî usûli'l-fikh*. nşr. Abdulmecid Türkî. Beyrut, 1995.
- Madelung, Von Wilferd. "Horasan ve Maverâünehir'de İlk Mürchie ve Hanefiliğin Yayılışı". çev. Sönmez Kutlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/3-4 (1992), 239-247.
- Mahdi, Mohammad Yasir. "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi* 9/18 (Aralık 2011), 219-241.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed el-. *Ahsenü't-Tekasim fî Ma'rifeti'l-Ekalim*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed el-. *Ahsenü't-Tekâsim fî Marifeti'l-Ekâlîm*. nşr. M. J. de Goeje. Leiden, 1977.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-Tevhid / Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. haz. Ahmet Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Fadıl Aygan. İstanbul: Ensar Yayınları, 2022.
- Nesefî, Ebû Hafis Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teyisr fî't-Tefsîr Ömer Nesefî Tefsiri*. çev. Muhammet Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebu'l-Muin. *et-Temhid fî usuli'd-dîn*. nşr. Abdülhay Kâbil. Kahire, 1407.
- Nesefî, Ebû'l-Muin. *Tebisiratü'l-edille fi'l-kelem*. nşr. Cl. Salame. 2 Cilt. Dimaşk, 1990.

- Nesefî, Ömer. *İslam İnançının Temelleri Akaid*. çev. M. Seyyid Ahsen. Bayrak Yayınları, 15. Basım, 1994.
- Onat, Hasan - Ateş, Orhan. "Haricilik". *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 63-89. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Önal, Recep. "İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2015), 121-146.
- Özcan, Hanifi. "Maturidiliğin Oluşumu ve Türkler Arasında Yayılışı". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. 303-312. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Özen, Şükrü. "IV. (X.) yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 49-85.
- Özen, Şükrü. "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. 221-262. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151, 159-165. Ankara: TDV Yayınları, 2023.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Mâverâünnehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Semerkindî, Alâuddîn. *Mizanu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*. nşr. Muhammed Zeki Abdulber. Katar, 1984.
- Şahin, Mehmet Kenan. "Mâtürîdî Kelâmcısı Hakîm es-Semerkindî'nin (342/953) Sem'iyât'a Dair Görüşleri". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 15-41.
- Teftâzânî, Sa'deddîn. *El-Makâsîd Kelâm İlminin Maksatları*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tirmizî. *el-Câmi'u's-Sahîh=Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2023.
- Turan, Osman. "Türkler ve İslâmiyet". *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 4 (1946), 457-485.
- Usta, Aydın. *İlk Müslüman Türk Devleti Sâmânîler (874-1005)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Usta, Aydın. "Sâmânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Usta, Aydın. "Sâmâniler Döneminde Hanefî Mezhebi". *Devirleri Aydınlatan Meş'ale: İmâm-ı A'zam Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı, 28-30 Nisan 2015*. haz. Ahmet Kartal-Hilmi Özden. 237-240. Eskişehir, 2015.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2. Basım, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yeşrem, Mustafa Saim. *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.

Extended Summary

Immediately after the Prophet's death, various disagreements emerged among Muslims regarding both political, theological and jurisprudential issues. In addition to the issue of Imamate and caliphate, issues related to faith and disbelief, the attributes of God, capital sin, human freedom, and fate were the main issues discussed in terms of theology. By the fourth century of Hijri, when Samarqandî lived, the Ahl al-Sunnah had not yet been institutionalized. However, factions such as the Mu'tazilites, Khâriciyya, Shî'a, Qadariyya, Murjiyya, Mushabbihe, Mushabbihe, Musharizmi, and Jabriyya had completed their institutional structures and continued to exert their influence. In this period, although not yet called Ahl al-Sunnah, there was also a large majority that would represent the majority of Muslims for many centuries, following a path between ifrat and tafrir al-tafrid, based on reason and intellect. The title "*al-Sawād al-A'zam*" given to the work written by Samarqandî refers to this majority. Samarqandî's work, which was written on the basis of sources from the early period of Hanafi-Mâtürîdî theology, is the first book to define the main body in the broadest framework and to list its qualities in articles. The spread of superstitions and bid'ats in the Samarkand region in the fourth century of Hijri, caused by the claims made by the members of sects other than the main mass called Sevād al-'A'zam, made it necessary to determine the characteristics and principles of the "great majority", that is, Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah. This study aims to understand the relationship between Samarqandî's thoughts and the basic belief principles of Ahl al-Sunnah and to determine the position of Ahl al-Sunnah within the diversity of sects in Samarkand.

The main subject of our research is to reveal the influence of Hanafi-Māturīdism on the determination of the qualifications of the "great majority", in other words, Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah in the fourth century of Hijri, with the example of al-Hakīm al-Samarqandī's *al-Sawād al-A'zam*. For this reason, the importance of the fourth century of Islam in the history of Islamic sects is emphasized, and information is given about the main sects and factions that emerged until this century. In this framework, especially the sects that had adherents in the geography where *al-Sawād al-A'zam* was written were reminded. In Samarkand, as in other Islamic geographies in this century, superstitions and bid'ats, which were created by the claims of the members of sects other than the main mass, spread in the society day by day. This situation created the necessity of determining the qualifications and principles of the "great majority". The Samanids adopted the method of combating these superstitions and bid'ahs by inviting the Hanafi scholars to their country. In a short period of time, a large number of Hanafi scholars responded to this invitation and started educational activities in Samarkand and its vicinity. Thus, Hanafism became a sect with more followers than any other sect in the region. Add to this the fact that Imam al-Māturīdī grew up in Samarkand and spread his theological belief system here through the main masses, and the interpretation of religion of *al-Sawād al-A'zam*, that is, the majority, established a great superiority. However, the activities of Shi'ism, Kharijism, Murcism and their sub-fractions, especially the Mu'tazilites, continued in the region to a considerable extent. Taking this into account, the Samanids commissioned al-Hakīm al-Samarqandī to determine and write down the qualifications of al-Sawadu al-A'zam, or Ahl al-Sunnah wa'l-Jamā'ah, in order to ensure that the people stay away from the superstitions and bid'ahs spread by non-Sunni sects. Samarqandī, one of the leading Hanafi scholars of his time, was also a contemporary of Imam Māturīdī. Even if a teacher-student relationship could not be established, the fact that al-Māturīdī and al-Samarqandī grew up in the same time period, in the same geography, and more importantly, in the same religious interpretation circles and belonged to the same school of thought, brought up the influence of Hanafi-Māturīdism on al-Sawadu al-A'zam. Our research is mainly about this influence.

Samarqandī, who put forward his ideas on theological issues with an understanding belonging to the Hanafi-Māturīdī knowledge and cultural accumulation, has been recorded in historical records as one of the early representatives of the Hanafi-Māturīdī mentality. Western scholars have considered this work as a Hanafi creed on the grounds that Māturīdism had not yet been formed at the time of the writing of *al-Sawād al-A'zam*. In addition, *al-Sawād al-A'zam*, which explains

his ideas on theological issues, as well as the Hanafī-Māturīdī aqāida in a simple and comprehensible style, is considered one of the important examples of the early works of the Māturīdiyya school. The system of knowledge derived from the Māturīdī tradition in the Māverānaynehir basin was handed down from generation to generation and many works were written and the Ahl al-Sunnah system of thought had the opportunity to develop.